ՌՈՒՍԱՀԱՑ ԹԱՏՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՐԿՈՒ ԽОՍՔ

ԳեՂԱՐՈՒԵՍՏԱԳԵՏ ընկ. Արամ Երև. մեանի ըննադատական – բանասիրական այս ուսումնասիրութիւնը ռուսահայ թա արոնի պատմունեան նուիրուած ամենա առաջին աշխատութքիւնն է։

- Բոլորի համար էլ պարզ է, որ մինչեւ օրս էլ չունինը հայ Թատրոնի պատմու թիւնը ։ Բնկ. Երեմեանի աշխատութիւնը գալիս է մասամբ լրացնելու հիմհական այգ բացը ։ Այդ տեսակէտից էլ , ահա , աշխատունիւնը գտնում ենը ուշադրու թեան արժանի։

Գիրքը, որ ռուսահայ թատրոնական արւեստին նւիրուած առաջին հատորն է, անփոփում է իր մէջ 19-րդ դարի առաջին ժամանակաշրջանի ռուսահայ Թատրոնի մօտ 50 տարւայ պատմութիւնը։ Այնտեղ դուք գտնում էր Ռուսաստանի կուլաուրա. կան գլխաւոր կենտրոնների - Մոսկուայի, Պետերբուրգի, ինչպէս նաեւ Ոնդրկովկասի կենտրոնական և յետամնաց քաղաքների – Թիֆլիսի, Բագւի, Թէոդոսիայի, Երեւանի, Շուշայ, Այերսանդրապոլի, Նոր-Նախիջե ւանի, Մոցդոկի, Ղգլարի - Հայ Թատրոնների պատմունեան վերաբերեալ խիստ արժերաւոր փաստաթղթեր - հնագոյն աֆիշներ, պատմական եւ կենցադային պիէսների եւ ներկայացումների նկարա. գրութիւններ, խատրոնական հին գործիչների, դերասան - դերասանուհիների, ու ժիսօրների, դրամատուրգների վերաբերեալ հարուստ տւեայներ, ինչպէս նաեւ թատրու Նական ընկերությիւնների, կազմակերպու թիւնների, դերասանական խմբերի ու *արդարոնական արւեստի տարբեր հոսանը* ների և ուղղութիւնների մասին բազմերանգ տեղեկութիւններ։ Այդ բոլոր նիւթերն ըն-

կեր Пրամ Երեմեանը փրկել է դարեւոր փոշիների տակ քնացած հին եւ անյայտ ձեռագիլներից, պատմական արխիւներից, <u> Թատրոնական լիջատակարաններից , դե</u> րասանների յիջողութիւններից, նամակ ներից եւ պարբերական մամուլից ։ Սհա թե ինչու գիրքը գարդարւած է պատմա կան այնպիսի հարտւստ տեհալներով, ու րոնը կազմում են ռուսահայ Թատրոնի պատմութեան ամենաբնորոշ և ամենաչե տաջրջիր էջերը ։ Առհասարակ գիրջն իր ամբողջութեամբ թատրոնական արւեստի վերաբերեալ պատմական հում նիւթերի և փաստաթեղթերի հարուստ մի չտեմա. րան է, որի հետ ծանօթանալով դուբ, կարողանում էջ լրիւ գաղափար կազմել ռուսանայ թատրոնի ծագման, աստիճա նական զարգացման և պատմական վեր ելքի մասին։ Գրքի արժէքաւոր կողմերից մէկն էլ այն է, որ գարդարշածէ Թաշ արոնական աֆիշներով, պիէսների շապիկներով, Թատրոնական հին գործիչնե րի և դերասանուհիների նկարներով , մի Հանգամանը, որն էլ աւելի բարձրացնում է գրբի պատմական արժէրը։ ՄՀա այդ աեսակէտից էլ ողջունում ենը ռուսանայ *թատրոնի պատմութեան նւիրւած այս* առաջին հատորը։

> Թիֆլիսի Հայ Գետական Դրամայի ղերասան – դերասանուհիներ

իՍ․ ԱԼԻԽԱՆԵԱՆ - Ժողովրդական դերասան Ա. ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ - Վաստակաւոր դերասան ԴՈՒՐԵԱՆ - ԱՐՄԷՆԵԱՆ ՄԱՐԻԱՄ ՄՈՃՈՐԵԱՆ Ա. ԲԵՐՈՑԵԱՆ ՄԱՐԻ ԲԵՐՈՑԵԱՆ ԵՂԻՇԻ ԹԱԴԻՈՍԵԱՆ - Ն*կարի*չ ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՐԲԱԲՉԵԱՆ - Նկարիչ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

յունինք ռուսահայ Թատրոնի պատմուԹիւնը։ Հրապարակի վրայ կան միայն զանազան Թռուցիկ յօդուածներ եւ ակնարկներ, ո֊ րոնցից իւրաքանչիւրը մի որոշ կողմից լուսաբանում է ռուսանայ Թատրոնի պատ մունեան այս կամ այն շրջանը։ Սակայն բացակայում է ընդհանուր ամփոփ, ամ բողջական պատկերը։ Դա մի որոշ բաց է ռուսանալ գեղարւեստի պատմուԹեան բր նագաւառում։

Արձանագրենք մի կարեւոր հանգամանք եւս։ Բանաստեղծներն իրենց մանից լետոլ Թողնում են իրենց երգերը, նկարիչները՝ իրենց նկարները, քանդակագործները՝ ի֊ րենց արձանները, իսկ դերասաննե՞րը . . . նրանք բացի մի քանի լուսանկարից եւ լը֊ րագրական յօդւածից, ո՛չ մի արձան չեն խողնում։ Նրանց կերտած , քանդակած անման տիպերն ու վրձինած պատկերներն իրենց մանից լետոյ համարեա մոռացւում են։ ՄիԹԷ մեր ասածի ապացոյց չէ՞ ռուս նշանաւոր կօմիկ–դերասան՝ կոնստանդին Ալեքսանդրովիչ Վառլամովի խօսքերը.

— «Այո՛, կը գայ ժամանակ կը մեռնեմ ե՛ւ ես ե՛ւ Գաւիդովը ե՛ւ Սալվինը... Մեզնից յետոյ հասարակութիւնը նախկին ոգեւորութեամբ կը ծափահարէ ուրիչներին... Ու մեզ կը մոռանան ... կարծես մենք նրանց համար երբե՛ք էլ գո յունիւն չենք ունեցել, կարծես մենք մեր ամբողջ կեանքն ու հոգին Թատրոնին չենք նւիրել...»:

Մի՛նժէ Շէքսպիրի անման տողերը - «թաշ ղեցինը և վոռացանը» - բնորոշ չե՞ն 50ական եւ 60 – ական Թւականների հայ դերասան – դերասանունիներից շատերի համար ։ Ո՞վ կարող է այսօր լուսաբանել նրանց կեսնքի պատմուԹեան նիմնական սույլ անդար աննատական բնաւու րուԹեան բնորոշ գծերը։ Ո՞վ կարող է մեզ գաղափար տալ նրանց ստեղծած տիպերի, նրանց աշխարհայեացքի եւ գեղարւեստա. կան անցած ուղիների մասին։ Նրանցից շատ շատերը համարեա մուացւած եւ անյայ-

риди. ъпвъир. – гъчя. 1933

Ուսժիստելի փաստ է, որ մինչեւ օրս էլ տուԹեան են մատնւած։ Ոլսպես է անա ռուսանայ Թատրոնի պատկերը։ II և Թա տրոն, որ երկար տարիների կեանք ունի եւ տւել է իր տաղանդաւոր արտիստները, դրամատուրգները, բայց չունի իր պատ. մունիւնը։ Այսօր, սակայն, Ժամանակն է որ ռուսանայ Թատրոնի անցեալը, նրա նր. ւաճումներն ու վերելքը պատմունեամը պսակւի։ Դա Ժամանակի հրամայողական պահանջն է:

Bugg house tu, hous nahnd:

Ամէնից առաջ աննրաժեշտ է նիմնել թատրոնական թանգարան հետեւեալ պալ սաններով.

- ա) Թատրոնական զգեստասրահ ։ Սյս բաժնում պիտի հաւաքել լայտնի դերասան դերասանունիների տիպիկ դերերի զգեստ. ները եւ դասաւորել ըստ Թատերասեզոն ների։ Այս սրանում էլ պիտի ցուցադրել տաղանդաւոր դերասան – դերասանունի. ների արձանները։
- p) Թատրոնական գրադարան։ Այս սենեակում պիտի ցուցադրել, ժամանակագրական կարգով, լոյս տեսած պիէսները։ Դա ան_ հրաժեշտ է ոչ միայն հայ դրամատուրգ հայի, այլ եւ Թատրոնի ռէպէրտուարի պատմու֊ Թեան համար։ <u>Մի</u>ս բաժնում պիտի ցուցա_֊ դրել նաեւ պիէսների ձեռագիրները։ Ղոյնպէս այստեղ պիտի կենտրոնացնել Թատրոնական Ժուրնալները, հանդէսները, ԹերԹերը եւ այն բոլոր քննադատուԹիւն. ներն ու ռէցէնզիաները, որոնք լոյս են տեսել պարբերական մամուլում։ Առանձին խնամքով պիտի կազմել դերասաններին եւ դերասանական խմբին նւիրւած նիւԹե. րը, որոնք խիստ արժէքաւոր են դերա. սան – դերասանուհիների ստեղծագործա֊ կան տիպերի եւ նրանց գեղարւեստական նւաճումների պատմունիւնը լուսաբանելու համար :
- գ) Թատրոնական արխիշասրան: IL utiնեակում պիտի կենտրոնացնել դերասան դերասանունիների ինքնակենսագրունիւն

35

ները, նամակները, արտագրած դերերը, յոբելեանական կոչերը, հանդէսների ծրա. գիրները, շնորհաւորական ուղերձները, հե ռագիրները, ձօնուած ոտանաւորները, Ժա պաւէնները, նրանց Թատրոնական յուշերը, յօդւածները, այբօմները եւ այլն։ Առանձին խնամքով պիտի հաւաքել նաեւ Թատրոնա. կան Ժողովների, խորհրդակցուԹիւնների, համագումարների արձանագրունիւնները, Թատրոնական կոչերը, բրօշիւրները, Թատրոնական ներկայացում ների տոմսերը եւ ពៅព្រះ

- դ) Ծատրոնական աֆիլների սենեակ։ Հայ Թատրոնի պատմուԹեան համար խիստ կա֊ րեւոր աղբիւրներ են Թատրոնական աֆիչները։ Ամէն մի աֆիշ պատմական մի նոր էջ է բանում։ Մնհրաժեշտ է այդ փաստաԹղԹերը Ժամանակագրական կարգով դասաւորել եւ ցուցադրել։
- ե) *Թատրոնական պատկերասրան* : Արևան ձին ապակեզարդ պահարաններում պիտի ցուցադրել բոլոր դերասան – դերասանու նիների մեծադիր նկարները եւ տիպիկ դե րերի լուսանկարները, որոնց տակ պիտի գրել պիէսի եւ հերոսի անունները, տա֊ րենիւր, նէ ո՞ր ներն է խաղացւել եւ ո՞ր Թատրոնում։ Այս բաժնում պիտի ցուցադրել նաեւ բոլոր դրամատուրգների, ռէժիսօրների, նկարիչների, երգիչների, յուշարարների եւ Թատրոնական այլ գործիչների լուսանկարները, ինչպէս եւ խմբանկար ներ դերասանական խմբերի, Թատրոնական ընկերուԹիւնների, ճամագումարների, Թա տրոնական շէնքերի եւ այլն:

Այս բոլոր նիւԹերն ու վաւերագիրներն արժէքաւոր են հայ Թատրոնի ուղիները, գեղարւեստական – կուլտուրական վերելքը, նւաճումները պարցելու համար։ [[նհրա ժեշտ է առանձին գուրգուրանքով նաւաքել այն փաստաԹղԹերը, որոնք կապւած են հայ Թատրոնի պատմուԹեան հետ։

Այս պատմութիւնն սկսել ենք գրել Վիեն. նայում (1921 – 24 Թ․), շարունակել ենք երեւանում (1925-29 Թ.) եւ վերջացրել ԹիՖլիսում 1931 Թւին: Օգտւել ենք գրլ-

խաւորապէս Վիեննայի ՄխիԹարեանների, Երեւանի «Միասնիկեանի» եւ Թիֆլիսի «Շահումեանի» հարուստ գրադարաններից։ ԹերԹել ենք համարեա գեղարւեստական ամբողջ նայ մամուլը։ Երեւանում նիւների նաւաքման գործը նեշտացնելու նամար Հա. յաստանի ԼուսաւորուԹեան կօմիսար՝ Աս*թանազ Մռաշեանը* տւեց մեզ նետեւեալ պաշտօնական գրուԹիւնը․

2 U 10 2 Պետական նրատարակութիւն brыша, 1925 P.

44434466

խնդրում ենք բոլոր հիմնարկներին րնկ. Пրավ Երեւժեանին տալ իր ցանկա ցած բոլոր նիւրերը և տեղեկութիւնները իր հրատարակելիր ժողովածուի համար։

ՆիւԹեր տւին մեզ նաեւ Երեւանում եւ <u> Թիֆլիսում ապրող յայտնի դերասան–դեշ</u> րասանունիները – Գէորգ Տէր–ԴաւիԹեան, Վարդունի, ՄատԹէոս Աղայեան, իսանակ Ալիխանեան , Արուս Ոսկանեան , Օլգա Մայսուրեան , Միքայէլ Մանւէլեան , Գրի-<mark>ա</mark>մենալայն չափով օգտւեցինք Գ․․<u>Չ</u>մշկեանի «Փորձ»ում տպւած «իմ թատրոնական յի շողութ իւններից», Պերճ Պուօշեանի յուշերից, դերասան Ավիրան Մանդինեանի «*իմ յիչ<mark>ատակարանը*» յօղւածաշարք</mark>ից եւ տիկ․ Սիրանոյշի անձամբ հաղորդած տեղեկու֊ <u> Թիւններից։ Նոյնպէս օգտւեցինք դրամա</u>չ տուրգ Միքայէլ Պատկանեանի, Մարկոս Աղաբէկեսնի, Գէորգ Չմշկեսնի, Միքայէլ Տէր-Գրիգորեանի, Գաբրիէլ Սունդուկեա. նի, Մինըդատ Ավերիկեանի ձեռագիը փաս֊ տաԹղԹերից։

Մյս գիրքը պատկերում է իր մէջ ռու֊ սահայ Թատրոնի պատմուԹեան հիմնական սուլերը՝ սկզբնական շրջանից մինչեւ խաւորապէս այն փաստերը, դէպքերն ու երեւոյԹները, որոնք կազմում են ռուսա,

նայ Թատրոնի պատմունեան ամենաբնորոշ ունի իր բացերն ու ԹերուԹիւնները։ 11ա. եւ ցայտուն էջերը եւ արժանի են առանձին ուշադրունեան։ Միաժամանակ սրբագրել ենք այն բոլոր սխալ տեսակէտներն ու եզրակացուԹիւնները, որ արձանագրել են ճայ եւ օտար գրական – Թատրոնական պատմագիրները – Վեսելովսկի , Մարկոս լլոաբէկեան, Պերճ Պուօշեան, Լէօ, Վրը-Թանես ֆափազեան, Լեւոն Մանւելեան,

Այս ճատորը ռուսանայ Թատրոնի պատ. <mark>մու</mark> ժեսմս նւիրւած *առաչին* ուսումնասիրու Թիւնն է եւ իբրեւ այդպիսին, անկասկած,

24 Մшри 1931 . Թ*իֆլիս*

կայն մի հանգամանք պարզ է, որ այստեղ նկարւած է ռուսանալ Թատրոնի անցեալ պատմունեան լրիւ եւ ամփոփ պատկերը։ Մ.յնտեղ դուք կը գտնէք Թատրոնական բազմանիւ դօկումէնտներ – 200-ից աւելի պիէսներ, աֆիշներ, բեմադրունիւնների արձանագրունիւններ, ուէցէնգիաներ, Թատրոնական հոսանքների, ուղղուԹիւնների փաստացի տւեալներ եւ այլն։ Մ,յդ բոլոր նում նիւները տալիս ենք իբրեւ ատաղձ ռուսանայ Թատրոնի պատմունեան չէնքի կառուցման համար։

Urur breveus

շեղինակին լեզուն և ուղղագրութիւնն անփոփոխ կը թողունը։ Ծ. խ.

ՈւՈՒՍԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

(ՍԿԶԲԻՑ ՄԻՆՉԵՒ 70 – ԱԿԱՆ ԹԻԱԿԱՆԸ)

ՊԱՏՄԱ - ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

19-բԴ ԴԱբի ՊԱՏԿԵՐԸ

<u> Քաղաքական ինչպիսի յեղաշրջուններ</u> աեղի ունեցան 19-րդ դարի սկզբում և ի՞րչ պատկեր էր ներկայացնում այդ շրը-կուլտուրական կեանքը։ —

1801 թեր փետրւարի 16-ին Ռուսաս ատրի պատմունեան Համար բացւում է է մի նոր դարաշրջան։ Այդ օրն Անդրըկովկասում պաշտօնապես հաստատւում է ռուսաց տիրապետութիւնը։ Բայց կար մի հանգամանը. ամբողջ Արարատեան նա. հանգը դեռ գտնւում էր պարսիկների գերիշխանուժեան ներքոյ ։ Մ.յդ դրուժիւնը , սակայն, երկար չի չարունակւում։ 1827 **եւակարիը ռուսակար հարարև ձևաւուղ** բ աղեսոն Ոևահատև, դիրքեր Բևասին։ Ըսև Տողամասերը վերակառուցելու, չէնացնելու

համար հարկաւոր էին արդիւնագործու թեան, առեւարի մարդիկ։ Այդ նպատակով էլ ռուսները ոչ միայն հովանաւորում են տեղացի հայերին, այլ և Պարսկաստանից գրաւում հարուսա վաճառական հայերին։ եւ ահա 40 հազար պարսկահայեր խոյից, Սալմաստից, Թաւրիզից և Մակուից, հայ գնդապետ Լազարեանի առաջնորդութեամբ, Տաստատեում են նոր գրաւած գաւառները։

Նոյն պատկերը տեսնում ենք 1828 թերն, ռուս - տաճկական պատերազմի շրջանում։ Ռուսական ուինները նւահում են Թուրբերին ։ Որպէս պատերազմական աուգանը՝ ռուսները նոր գրաւած նականգ ներին կցում են Ախալցիան, Ախալբա լաբը, фойра ու Մաապան՝ իրենց շրջան. ներով։ Երկու տարի անց , 1830 թեւին, կարսից , Էրգրումից և Բայազէդից մօտ

30 Հազար հայեր գաղթեում են Ախալցիսայի հաճայաշատ ջաղարը – Թիֆլիսը։ Կուլև Ախալբալաբի գաւառները։ Այսպէս՝ կով հայաշատ նահանգները, անցնում են ռու. մէջ էր. սական գրօշի ներքոյ։

Քաղարական նոր փոփոխութիւնները րեկում են առաջ բերում հայ ժողովրդի անտեսական կեանքում։ Նոր կենտրոննե րում Հայերը նւիրւում են երկրագործու թեան , արդիւնագործութեան , վաճառա. կանունեան և չետգչետէ սկսում են արաբուանքը ձաևգարալ ու ասածամիդրը: Մանաւանդ Թիֆլիսում Հայերի վերին խաւերը շատ ազդեցիկ դիրը են գրաւում եւ ամբողջ առեւտուրը կենտրոնացնում իրենց ձեռքում։ Դեռ 1817-19 Թւական. ներին Թիֆլիսում իրենց Հարստութեամբ հոչակւում են Սարգիս Լոռիս-Մելիքեանը և ազնուական Գէորգ Երեմիա Արծրունին։ Սրանցից առաջինը 1817 Թւին Ներսիսեան ղպրոցի կառուցման համար տայիս է ա. ռաջին նւէրը՝ 500 ո. Թոթժադրամ, երկրորդը Ամստերդամից բերած տպարանը, իսկ 1824 Թւականին վանեցի վաճառա կան Մահաեսի Գասպար Չարուխչեանը 4600 արծաթ մանէթ է յատկացնում Ներսիսեան ղպրոցին, որպէսզի այդ գումարով գրքեր ապագրւին։

Մուսպես էր անա ռուսանայերի քաղաքանար – արաբոտիար կետրեի տատկենն 19-րդ դարի առաջին քառորդում, ապա ինչ էր ներկայացնում նոյն պատմաշրջա. նում նրանց կուլտուր – կրԹական կեանքը։

Դա այն ժամանակաշրջանն էր, երբ ամէն տեղ իշխում էր հայ հոգեւորականութիւնը՝ իր կաշկանդիչ գրաբարով ։ Ժողովուրդը գտնւում էր խոր ագիտութեան և խաւարի մէջ։ Նա կորդրել էր իր լեզուն, խօսում էր վրացերէն ։ Չկար գրականութիւն եւ մամուլ։ Չկային կրթական - կուլաուրա կան հիմնարկներ ։ Չկային զարոցներ ։ Հասարակական կետնքում գերիչխում էին միջնադարեան սնոտիապաշտունիւններն ու նախապաշարունները ։

Սյուսիսի ախուր և խաւար պատկեր էր ներկայացնում նաեւ Մնդրկովկասի ամե

տուրական - Հասարակական գործունէու կասի մեծ մասը, Հայաստանի կարեւոր և Թեան այդ կեդրոնն ահա ի՞նչ գրութեան

> «... Թե՛ վրացիք, Թե՛ հայք ոչ մի դըպրոց չունէին։ Հոգեւորականները գրել կար դալ չգիտէին և ժամասացութիւնը սովորել էին բերանացի միմեանցից լսելով։ Հայ քահանայը, բացառութեամբ մի երկուսի, իւրեանց ազգանունը ստորագրում էին վը րացերէն և կամ բաւականանում էին ստո րագրութեան տեղ մելանոտ մատով կնքել պէտք եղած Թուղթը։ Ամբողջ քաղաքիս մէջ ւթաջ հայերէն իմացողի համբաւ ունէր մի այն Նորաչէն եկեղեցւոյ ժամկոչ Եղիազար Գալստեանը, որ իւր երկու ոտքով կաղ լինելու պատճառով քնացել էր առանց ձեռ, նադրւելու։ Եկեղեցուց ոչ հեռու, խարազ խանայում, սա վարձած ունէր մի դուքան, ուր գետնի վրայ չոքած էին 13 հոգի մոն. թեր – ապագայ քահանայացուք, և տաւարի րենի անւանեալ ոսկրէ Թիակի վրայ գրում և կարդում էին բարձրաձայն ։ Ուսուցանողն էր միայնակ այն ժամկոչ Եղիազարը, իւ րեան օգնական ունենալով փալախան։ Դու֊ քանի գոները բաց էր, և փողոցում անց ու դարձ անողները կանգնում նայում էին թե՛ մոնթերի իմաստութիւն ուսանելուն և (թե նոցա փալախայ ուտելիս - «վա՜յ, վա՜յ» գոռալուն։ ԴասատւուԹիւնն էլ չարունակ ու կանոնաւոր չէր և չուտ–չուտ էր ընդհա աւում։ ՇաբաԹը երկու անգամ այդ դը պրոցում խալիֆայ Եղիազարը Թանաք էր եփում և կաւեղէն ամաններով ուղարկում էր մոններին փողոցներում ծախելու՝ «Թա նաք առէք» պոռալով։ Բացի այդ՝ օր չէր անցնիլ, ժամ չէր անցնիլ, որ ծանօնները, բարեկաքները և առհասարակ «խալիֆայի պատիւ» ճանաչողները չգային ու չխնդրէին, ռէկը Թէ՝ «դբևսյան (նրաարկենն) անոօև եա~ դանիք են գնում ամբողջ օրով, մի կամ երկու մոնն թան տուր՝ լւացքի բողջերը տանեն ու բերեն». միւսը խնդրում էր, Թէ «կտուրս կախում է, թող մոնթերը գան, ոտքով տափտափեն կտուրը». երրորդը՝ Թէ «սանամերդ (կնիկս) այսօր հաց է Թխում, Թող մոն թերից մէկը գայ ծծի երեխային օրօրելու» և այլն։ Եւ մեծահոգի խալիֆան ոչ ոքի խանիը չէր կոտրում ու մոններին

րան եր տայիս, օրերով այս կողմ, այն կողմն ուղարկում։ Ահա այսպէս էր դարուս սկզբում հայոց վարժարանի նախատիպը Թիֆլիսում և այն էլ միայնակ էր և հետր մրցող չուներ։

իրաց այդ դրունեան մէջ հայ հոգեւու րականութիւնը տգէտ էր, ըմբոստ, անպատ կառ . . . Ազնւականը և իշխանականը անուսը, գոռոգը իւրեանց ցեղական ծագ մամբ, բայց զագրելի վարք ու բարքի տէր, կեղերիչը, հարստահարիչը ռամիկների ու ակարների ։ Ժողովուրդն ընկղմած խաւա րի մէջ, բարոյապէս ընկած, օտարամոլու թեան հակւած (Ա. Երիցեան , «Պատմ. *Ներս*. Դպր. Ա. 30-31)։

Երկար չարունակւո՞ւմ է այս դրութիւնը։ <u> Ռուսական տիրապետութիւնն ու հովա</u> նաւորութիւնը և Մադրկովկասում հետ զհետէ արտայայաւող վաճառականական, առեւտրական կապիտայն առաջ են բե րում մի նոր կեանը։ Սկսում է մի նոր շրջան – խաղաղ զարգացման, մտաւոր և կուլաուրական առաջաղիմութեան շրջանը։ Հետգենաէ բացւում են դպրոցներ, գրադա րաններ։ Հիժևւում են տպարաններ Թիֆ. thuned, Շուջիում, Էջմիածնում, Մոսկւա. յում։ Դեռ 1819 Թւին կազմ ու պատրաստ էր Ներսիսեան գպրոցի տպարանը¹։ Դա մի մեծ նորունիւն էր Թիֆլիսի համար։ Մինչև 1860 - ական Թւականներն այդ տպարա նում են տպւում Համարեա բոլոր Հայերէն պարբերական Հրատարակութիւններն ու գրբերը - Ողբ Եղեսիոյ, Ընթերցւածը ս. գրոց, Հին կտակարան, այբբենարան, Չամչհանի բերականութիւնը, խուդաբա շեանի բառարանները։ Նոյն պատմաչրը. ջանում էլ, 1817 թերն, Տեռու հիւսիսում - Մոսկւայում, կառուցւում է Լազարեան **Ջեմարանը, Մոահախարուղ, Ո**մահաեբար դալըոցը, իսկ 1824 թեի Դեկտ. 1-ին Թիֆլիսում պաշտօնապես բացւում է Ներսիսևան դպրոցը, մօտ 80 աշակերտով, որոնց Թիւր 1825 Թւին Հասնում է 208-ի։ Այդ դպրոցն էլ ակա հանդիսանում է ռու. սահայ խատերական շարժման կենտրոնը։ Բարարն այս գջը:

Ո՞ՐՆ Է ՌՈՒՍԱՀԱՑ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՏՐՈՆԸ ԵՒ ԴՐԱՄԱՆ

Ռուսագայ թատրոնի սկզբնաւորութեան շրջանը մինչեւ օրս էլ վերջնականապես չի պարզաբանւած. մինչեւ այժմ էլ դեռ չի լուսաբանւած , Թէ իսկապէս ո՞ր ըա զաքում և որ թեականին է սկիզբ առել առաջին թատրոնը և ո՞րն է ամենաառա. ջին գրւած պիկսը:

Միյն տեսակէտներն ու եզրակացությեւն₋ ները, որոնը մինչեւ օրս իշխել և իշխում են մեր գրականութեան պատմութեան մէջ՝ ռուսահայ Թատրոնի ծագման և դրամայի սկզբնաւորութեան մասին, պիտի Համարել միանգամայն սիսալ և պատմական խոշոր [ժիւրիմացու[ժիւններ:

Ունինը, սակայն, տիրող կարծիջները հերքող ճիշա կուան. արդեօք կարող ենք որոշակի ընդգծել ռուսահայ Թատրոնի ծագման ճիշտ թեականը, կարող ենը նշել ներկայացւած ամենաառաջին պիէսը։

Մ.յզ էական և կարեւոր հարցերը լու. սաբանելու համար նախ շրջանակի մէջ ասրբըն ը ոևետժերըն այր եսևսև արոակետներն ու կարծիքները, որ արձանագրել են գրական-Թատերական պատմագիրները ռուսահայ Թատրոնի և դրամայի սկզբնա կան շրջանի պատմութիւնը գծելիս, ապա ընդգծենը և լուսաբանենը նոր աղբիւրներն ու վարիանաները, որոնք հիմնովին սրը րագրում են Թատրոնական գրականութեան պատմունեան մէջ մինչեւ օրս իշխող սխալ տեղեկութիւններն ու եզրակացութիւնները։

ԹԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԳԻՐՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՏԵՍԱԿԷՏՆԵՐԸ

Որոնը են Թատրոնական առաջին պատ մագիրները, ի՞նչ արձանագրութերւններ են թողել նրանը ռուսագայ թատրոնի և դրա մայի ծագման մասին, ի՞նչ են ասում նր. րանց աւեալներն ու աղբիւրները։

^{1.} Սա այն պատմաշրջանն է, երբ մշակներն օրական վարձ են ստանում 20, 25 և 30 կոպեկ։ Այդ է ցոյց տալիս 1818 Ցուլիսի 9-ին Թիֆլիսում գրւած մի ձե. nughp: U. b.

Ա. ՌՈՑԵՐ
ԻԻՐԻ ՎԵՍԵԼՈՎՍԿԻ
ԷՐԻՑՈՎ
ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԿԵԱՆ
ԼԷՕ

ՊԵՐՃ ՊՌՕՇԵԱՆ ՎՐԹԱՆԷՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ ԼԵՒՈՆ ՄԱՆԻԷԼԵԱՆ ԼԵՒՈՆ ԲԱԲԱՑԵԱՆ

Օրանք են ահա առաջին Թատերագիրները, որոնք հիւսել են ռուսահայ Թատրոնի առաջին շրջանի պատմուԹիւնը ։ Պատմագիրներ, որոնք, սակայն , արձանագրել են միմեանց հակադիր, միմեանց հակասող տարբեր տեսակէտներ և կարծիքներ ։ Նրանց լուսաբանուԹիւններն էլ դարձել են հասարակուԹեան սեփականու-Թիւնը և այսօր իշխում են գրականուԹեան պատմուԹեան մէջ ։ Բանանք այդ պատմու-Թեան էջերը և ուղղենք սխալները ։

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱԿԷՏ

Ի՞նչ են ասում Ա. Ռոյերը, Վեսելովսկին և Էրիցովը

Ա. Ռոյևր։ Ռոյերը գրել է Համազգային Թատրոնի ընդհանուր պատմութիւնը։ Դա 2500 երեսից բաղկացած ստւար մի աշխ հատութիւն է, ուր դուք կարդում և ծախ նօթեանում էք տարրեր ժողովուրդների Թատրոնի պատմութեան հետ։

Ռոյերն իր գրքում հայկական Թատրոնի պատմութեանը եւս նւիրել է մօտ 12 էջ։ Սակայն այդ ամփոփ էջերն գիտական պատմական տեսակէտից առանձին մի արժէք չեն ներկայացնում։ Եւ դա հասկանալի պատճառով ։ Ռոյերը հայերէն լեզւին անծանօթ լինելով, հայ թատրոնի պատմունիւնը գրելիս՝ իր տեղեկունիւն. ները քաղել է ոչ [ժէ անմիջական, փաստացի աւեալներից, այլ տպագիր վայրիվերոյ աղբիւրներից։ Նա հնարաւորութիւն չի ունեցել Թեկուզ տպագիր վարիանա֊ ներն իրար հետ համեմատելու և ստուգե լու իսկականը, հարազատը ։ Մոր պատճառով էլ նա ոչ միայն չի կարողացել արտայայտել առանձին ինընուրոյն, հի *Պական մի տեսակէտ, այլ նոյնութեամբ* կրկնել է Հայ Թատերագիրների արձանա. գրած տեսակէտները։ Բայց այդ գծում էլ **խոյերը սայ** ժարել է, չի տւել փաստերի

հարազատ պատկերը : Բաւական է նշել մի հանգամանք : Ոլուտարքոսը, որի արձանագրուժիւնը ժանկագին մի դօկումենտ
է հայ ժատրոնի սկզբնական շրջանի
պատմուժեան համար, Ռոյերը միանգամայն անուշադրուժեան է մատնել : Էլ
չենք նշում ժւական և պատմական փաստերի բազմաժիւ աղաւաղումները : Սհա
ժէ ինչու Ռոյերի հայ ժատրոնին նւիրած
12 էջից բաղկացած յօդւածն արժանի չէ
առանձին ուշադրուժեան:

Վևսևյովսկի։ Ռուսահայ Թատրոնի ըսկրզբնաւորունեան մասին բաւական ճիջա, բայց չի հիմնաւորուած եւ միակողմանի աբուակէա է արձանագրել ռուս պօէտ և բանասէր - ըննադատ իւրի վեսելովսկին։ Դեռ 1892 թեականին նա իր «Հայ թեմի պատանութ իւնից» խորագրով յօդւածում չել. աում է, թէ « Թիֆլիսում բեմական գոր. ծունկութիւնը բաւական վաղ է սկսւել, 50ական թեականների վերջը» ։ Բայց նա շուտ է գիտակցում իր արձանագրած տե սակետի անհիմն ու անճիշտ լինելը եւ շտապում է սրբագրել իր կոպիտ սիսալը։ Երկու աող ցած նա գրում է այսպիսի հակադիր մի կարծիը. «ցեղային բեմ ու նենալու պահանջն արդէն վաղուց էր ըզգացւում Թիֆլիսի հայերի մէջ» : 115ա նրա ընդգրկած տեսակէտը.

«Թիֆլիսում բեմական գործունեուներւնը բաւական վաղ է սկսւել, 50-ական նեւականների վերջը (Թիւրջիայում նոր հիճնւող հայ նատրոնի առաջին ծիլերը դեռ եւս 20-30-ական նւականներին էին երեւում)։ Կաշնոնաւոր հայ ներկայացունները Թիֆլիսում սկսւեցին իսկապէս 1859-ին, բայց ցեղային բեմ ունենալու պահանջն արդէն վաղուց էր զգացւում Թիֆլիսի հայերի միջեւ»։

Թէ ո՞ր Թւականից Թիֆլիսի հայերը պահանջ են զգում և այդ ուղղուԹեամբ գործնական ի՞նչ աշխատանք տանում, Վեսելովսկին միանգամայն լոում է։ Լրռում է, որովհետեւ այդ հանգամանքներն իր համար եւս որոշապէս պարզ չեն։ Եւ նա, կարծէք, ապագայ ծանր պատասխանատւուԹիւնից ազատւելու համար շտա-

պում է արձանագրել մի նոր, բայց չհիանաւորւած նախադասուներւն, նե Թիֆյի uh huzuph ilke glenuzhle plut nelellunger wuhulish upnkh funneg kp qquqened: 9-pրական այդ ձեւր, սակայն, ոչ ըննագա. աունիւն է, ոչ բանասիրունիւն և ոչ էլ պատմութիւն։ Եթէ վեսելովսկին որոշակի գիտէ և իսկապես համոզուած է, որ Թիֆլիսի հայերը վաղուց են զգացել «ցեղային րեմ ունենալու պահանջը», են կ այդ տե սակէան երեւակայութեան արդիւնը չէ, այլ հիմնուած է որեւէ պատմական փաս. տացի և ճշգրիտ տւեալի վրայ, ապա ճա արևատուսն գև ասած եբևբն ին մօրու մենար։ Այս թե ինչու վեսելովսկու ար. ձանագրութիւնը չի դիմանում լուրջ ջբն. նադատու թեան։

երիցով։ 1873 *Թւականի*ն հրապարակ է գալիս մի նոր Թատերագիր։ Դա «կով. կասևան հնուրիւն » գիտական ամսագրի խմբագիր Էրիցովը - Աղեբսանդր Երի дьший 4: «Кавказь» причер 51, 52 63 4 64 Sadaphtpaced Van & Lug ploth պատանութիւնը» խորագրով գրում է ոսերէն լեզւով պատմական մի ընդարձակ ուսում. նասիրութիւն ։ Սակայն դա ոչ թե հայ **Ծատրոնի պատմունիւնն է, այլ Հէբիա**-**Ֆային մի չարագրութիւն։ Ինչո՞վ բացա**շ արել այդ հանգամանքը։ Պատճառները պարզ են։ Առաջինը՝ Էրիցովը հայ բեմի պատմութիւնը գրելիս իր տւեալներն ու աեղեկութիւնները հաւաբել է ոչ թէ հասատա և ճիշա փաստաթեղթերից ու աղբիւբներից, այլ պատահական տպագիր յօղւածներից ։ Երկրորդ՝ նա հայ բեմի պատմունեան վերաբերեալ տարբեր վա նիարարբեն չի ջաղբղաաբն ը ուսուժբն ինան հետ , չի պարզել անունները , Թւական աւհալները ։ Մյս հանգամանքը հաստա աում է նաեւ հայ Թատրոնի վետէրան Գեորգ Չմշկհանը։ «Մշակ»» 1873 թ.ш. / 4 whip No 23-ned him quant 5:

«… Հեղինակը գոլով խմբագիր գիտնա, կան ամսագրի « կովկասևան հնութիւն »,

and refund people of analytendente quality to their generalist his

բարեհաձել է՝ առանց որեւիցէ հաստատ տե_֊ ղեկուԹիւններ ունենալու հայ Թատրոնական բեմի անցեալից, անգամ եւս ներկայից, գրել և տպել ռուսերէն լեզւով հայ Թատրո_֊ նական բեմի պատմուԹիւնը Թէ Պօլսոյ մէջ և Թէ այստեղ Թիֆլիսում»:

Արա քե ինչու Էրիցովը «Հայ բեմի պատմութիւնը» գրելիս ոչ միայն ճիշտ չի լուսարանում ռուսահայ քատրոնի և դրաւմայի սկզբնական չրջանի պատմուքիւնը, այլ, ընդհակառակը, աղաւաղում է մի չարք փաստեր և պատմական ճիշտ տրւ ւհալներ։ Արձանագրեն ը միայն երկու փաստ։

Ո՞վ է ռուսահայ առաջին կինը, որ Թիֆլիսում առաջին անգամ ժատերաբեմ է բարձրանում։ Այս հարցը լուսարանելիս Էրիցովն աղաւաղել է իսկական պատկեւ բրիցովն աղաւաղել է իսկական պատկեւ բր։ «Кавказь» լրագրում նա վճռական և հաստատ կերպով գրում է, որ Թիֆլիսում բեմ դուրս եկող առաջին հայ կինն է Սօսփիա-Մելիգ-Նազարեանցը։ Դա պատմաւկան խոշոր սխալ է։ Ռուսահայ առաջին կինը, որ բեմ է բարձրացել – դա Սօֆիա Շահինեանն է, որ խաղացել է Ղազօի կնոջ դերը։ Երկրորդը՝ օր. Սաժենիկ Արահինեանն է (Չմշկեանը), իսկ երրորդը՝ Սօֆիա Մէլիգ-Նազարեանը։

Մյնուհետեւ Էրիցովն իր պատմութեան մէջ միանգամայն մոռացութեան է տալիս իր յօրինած « Արուսեակ » պիէսը , ար գեղարւեստական — բեմական տեսակէտից վիժած մի գործ է ։ Դեռ առաջին ներականական տեսակետից սիտացմանն՝ այդ պիէսը հասարակութեան սրախօսութեան նիւթե է դառնում ։ «Աման , դուն ալ ընկիր մեռիր» կօմէդիայի ամ արդնալ միւս սիալ և անդեթեն տեսում Էրիցովի միւս սիալ և անդեթեն տեսում իրնակի միւս սիալ և անդեթեն տեսում իրնակի միայ ի իրնակի հայ բեմին նւիրած յօդւածաշարբը չի կարով թատորոնական պատմութեան նիւթե ծառայել։

(Շարունակելի) Աբաց Եբեցեսե